

חוברת לימוד והגות

וישב

11 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

אחת עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "יהודה ותמר:
השערורייה המכשירה את הגאולה": כיצד הפרק השערורייתי ביותר
בפרשת וישב מכשיר את מלכות ישראל. שלושה בנים ששמותיהם
מבואות סתומים, אישה שמעוזה, שלושה עירבונות, שתי מילים — הכר
נא — ואות שבורה במילה שלום.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת וישב

01	מדוע יהודה, ומדוע כאן?
02	חירה, חירם והסוחר
03	ער, אונן, שלה: שלושה שמות, שלוש דרכים
04	התמר ותימרות העשן
05	לשמור אליל, לסרב לשם
06	יד נסתרת
07	המרירות שמעזה
08	החותם, הפתיל והמטה
09	"הַכֶּר נָא"
10	היד היוצאת וחוזרת
11	הוי"ו הקטועה של שלום

הצגה

יוסף זה עתה נמכר והורד מצרימה. הסיפור נקטע בבת אחת, ופרק שלם נדחק באמצע: "וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֶת אֶחָיו". התורה, מזכיר הרב, אינה מסתירה מאיתנו את מציאות החיים, ואפילו את השערויות שבה.

השאלה

מדוע לעצור את סיפור יוסף כרגע הקשה ביותר, כדי לספר על ירידתו של יהודה?

התשובה

"וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֶת אֶחָיו" (בראשית לח, א); "מָה בָּצַע כִּי נִהְרָג אֶת אֶחָיו" (בראשית לו, כו).

ירידתו של יוסף למצרים היא כבר זרע הגשמתה של ההבטחה שניתנה לאברהם: זרעו יהיה גר בארץ לא לו. אבל עוד לפני שהירידה הזאת מתממשת לכל בית יעקב, ה' כבר מכין את גאולת העם הזה — והיא תיעשה על ידי יהודה.

והנה יהודה הוא שהציע את המכירה. שניים מן האחים ביקשו להציל את יוסף. ראובן רצה שישליכוהו אל הבור, כדי לפטור את עצמו מן הדם, מרצח אח. יהודה אמר: מדוע להניחו להירקב שם? נמכור אותו; יחוש בבשרו את העבדות, הוא שחלם על גדולה.

ובאותה שעה גם יהודה חווה ירידה. אחיו, מוכי חרטה למראה אביהם שאינו מתנחם, מטיחים בו שהוא ששכנע אותם. הם אינם מכירים בו עוד, והוא נפרד מהם. האחד יורד כדי להיעשות מושל; האחר — כדי להכין את הגואל.

מסקנת הרב

מה שנראה לנו שערויותי מכול עשוי לשאת בתוכו ניצוץ קטן של מוסר.

לקח לשולחן

יש נפילות שמכינות משהו. איזו "ירידה" בחיינו — כישלון, פרידה — הכינה, בלי שידענו, את מה שבא אחריה?

הצגה

יהודה מתיישב ליד איש עדולמי ושמו חירה, ונושא את בתו של "אֵישׁ כְּנַעֲנִי". מדוע טורחת התורה למסור לנו את הפרטים האלה?

השאלה

האם אפשר לקרוא אותו סיפור כעניין מסחרי, מדיני, מוסרי או מטפיזי?

התשובה

"וַיָּטַע אִישׁ עַדְלָמִי וְשָׁמוֹ חִירָה... בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי" (בראשית לח, א-ב); רש"י: "כְּנַעֲנִי — תִּגְרָא".

עד כה נמנעו האבות מכל קשרי חיתון עם יושבי כנען, והנה יהודה נושא כנענית. אבל הכול תלוי ברובד הקריאה. למי שרואה ביהודה צדיק, האישה הזאת לא הייתה ממוצא כנעני: "כנעני" פירושו גם סוחר, והיא הייתה בתו של סוחר.

ומדוע לספר לנו שרעהו של יהודה נקרא חירה? לא לחינם: הדבר צריך להזכיר לנו את חירם, שסייע לשלמה לבנות את המקדש. והתורה מדגישה זאת שוב בהמשך, כשהיא מזכירה את "חִירָה רַעְהוּ" בעלותם תמנתה.

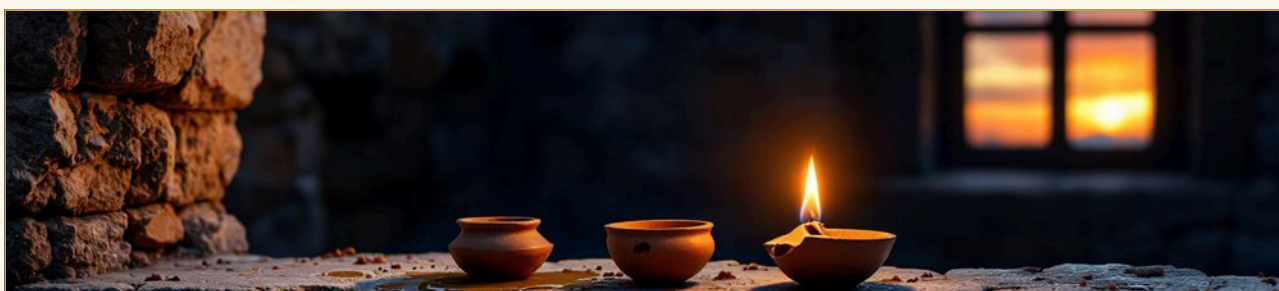
כך היא התורה כולה: הכול תלוי ברובד שבו קוראים אותה, ומאיזו נקודת מבט — מסחרית, מדינית, מוסרית או מטפיזית. כל אחד משליך את עצמו על הכתוב.

מסקנת הרב

כל אחד יגלה את עצמו דרך הפירוש שהוא עצמו ייתן לכתוב.

לקח לשולחן

חשבו על סיפור משפחתי שכולם מכירים. האם כל אחד מספר אותו באותו אופן? ומה אומרת עליו הדרך שבה הוא מספר אותו?

הצגה

ליהודה שלושה בנים. הרב קורא את שמותיהם כשלושה ניסיונות זה אחר זה, ששניים מהם נכשלים. אחרי השלישי, מדייק הכתוב, לא יהיה עוד ילד.

השאלה

מה אומרים שמות בני יהודה על הדרכים המובילות — או שאינן מובילות — אל הגאולה?

התשובה

ער, אונן, שלה (בראשית לח, ג-ה); "ער כי יבא שילה" (בראשית מט, י).

ער הוא ההתעוררות — אבל הוא גם הרס: יש כאן שכל הורס. אונן בא מן המילה "און", כוח; אבל הוא קרוב גם ל"אבלות". הנה כוח שנשענים עליו, שתולים בו תקוות, אבל לצערנו הוא גובה קורבנות רבים: יש ניחוח של אבל בכוח הזה.

שלה הוא האשליה, הדמיון; אבל הוא גם רצון להתעלות מעל הצד ההרסני של שכל שלילי ושל כוח מזיק, התקווה לעולם טוב יותר שהפיק את הלקח. ו"שילה" הוא כינוי למשיח.

וכאן הדבר נעצר: אחרי הבן השלישי אין עוד ילדים. שני הניסיונות הראשונים לא עלו יפה, משום שהשכל לא שימש לתכלית טובה, וגם הכוח התגלה כהרסני.

לקח לשולחן

שכל יכול להרוס, כוח יכול להביא אבל. במשפחתנו, במה אנו משתמשים יותר: בשכל, בכוח, או בתקווה? ולמה אנו מנצלים אותם?

הצגה

יהודה לוקח לבכורו אישה ושמה תמר. לשמה, אומר הרב, כמה פנים: השמש, עץ התמר, ותימרות העשן שעלו מן הקטורת.

השאלה

כיצד יכול הטמא להיכנס אל הקדוש, ואף לחזק אותו?

התשובה

תמר (640) = שמש (640); "קְתִימְרוֹת עֶשֶׁן" (שיר השירים ג, ו).

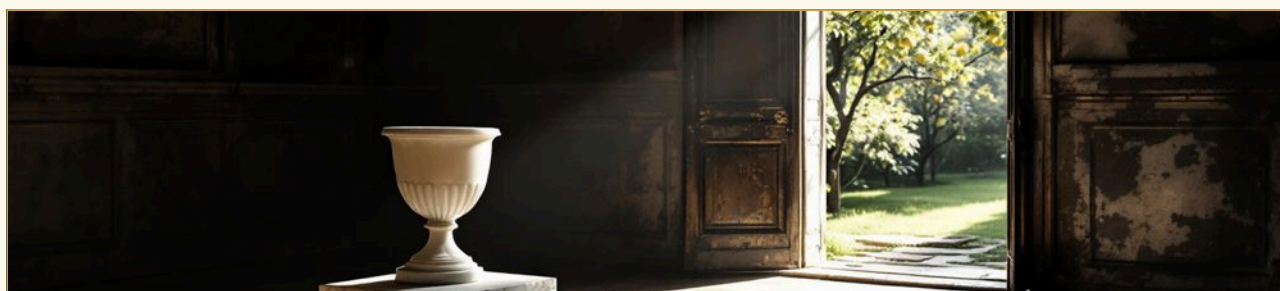
ערכה המספרי של "תמר" כערך "שמש": יהודה, מלא מרץ ואמונה, היה רוצה להצמיח זרם אחר — לא זה המוליך את האדם אל מצרים, אלא זה המוציא אותו ממנה. תמר היא גם עץ התמר, הזוקף קומתו אל על, שפריו אינו ראוי לאכילה כל עוד לא הבשיל, ומתוק מאוד כשהוא בשל.

ולבסוף היא "תימרות עשן", עמוד העשן של הקטורת. הריח העז הזה שאב את כוחו מיסוד טמא, החלבנה, שהיה בתוכו ושלעצמו היה אסור. זה כל כוחה של תמר: לשלב את הטמא בטהור, ובכך להצדיק את העולם הפגום הזה.

שהרי הקב"ה הניח את העולם הזה כחומר גלם דווקא כדי שהאדם יוכל להיעשות שותפו במעשה בראשית.

לקח לשולחן

האם יש בחיינו "חלבנה" — פגם, פרק מר — שבסופו של דבר העניקה כוח למיטב מעשינו? האם נוכל לדבר על כך סביב השולחן הזה?

הצגה

ער מת; ואחריו מת גם אונן, שיהודה נתן לאלמנה כמנהג הייבום. הכתוב צנוע בתיאור חטאיהם. הרב, מצדו, מחפש במה סירב כל אחד מהם.

השאלה

במה סירבו ער ואונן, כל אחד בדרכו?

התשובה

"וַיֵּדַע אֲוֶן כִּי לֹא לוֹ יְהִיָּה הַצֶּדֶק" (בראשית לח, ט).

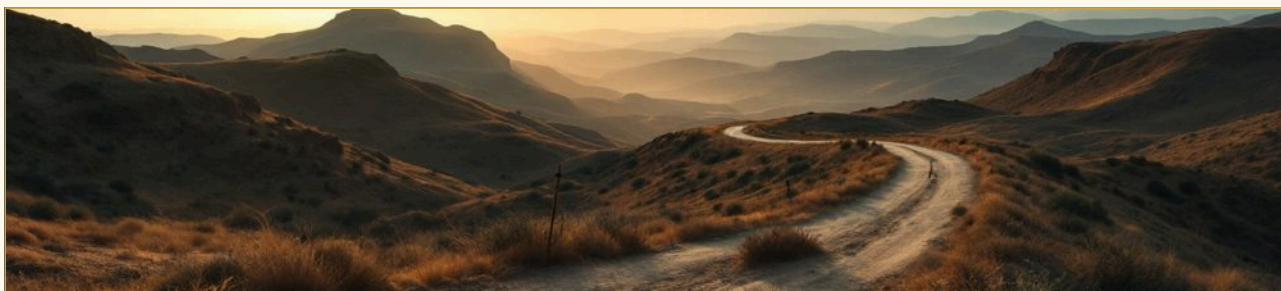
ער הוא קורבנו של אותו שכל העובד את היופי. מוקסם מאשתו, הוא אינו רוצה לראותה מתכערת בהריון. הוא אינו רוצה ילד: הוא רוצה לשמור אותה כמו אליל.

אונן, לעומתו, נתון במצוות הייבום: האח שנפטר לא השאיר ילד, והצעיר נושא את גיסתו כדי להקים לאחיו שם ולהבטיח את המשכיותו. הדבר תובע ביטול עצמי. אבל המחשבה על ילד שיהיה מפעלו של אחיו ולא מפעלו שלו מטרידה אותו מאוד. הוא ישמור על הצורה, בלי ללכת עד הסוף.

למשתתף ששואל במה אונן "נהרס מן היסוד", משיב הרב: הוא לא רצה לתת תכלית לכוחו, משום שהכוח הזה עתיד היה לשרת את מפעלו של אחיו. זו תופעה שאנו חווים גם היום: אחים שהיו רוצים להגשים את הדבר, אבל לשמם שלהם, לכבודם שלהם, לא למען אח.

לקח לשולחן

כוונה ניכרת בכך שהיא דורשת לחתום עליה. מה סירבנו לעשות משום שהזכות הייתה הולכת לאחר? ומה אנו שומרים שלם, מפחד לפגום בו, במקום להניח לו לשאת פרי?

הצגה

יש פרשיות בתורה, כמו מעשה ראובן, הנקראות בבית הכנסת ואינן מתורגמות. מעשה יהודה ותמר נקרא, מתורגם ונדרש. הרב רואה בכך סימן לנוכחות.

השאלה

כיצד סיפור העשוי מחולשות אנוש יכול להיות מונהג, בסתר, ביד עליונה?

התשובה

"מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם, מעשה תמר נקרא ומתרגם" (משנה מגילה ד, י).

אין זה פשוט ביטוי פרוע של האדם: יש בסיפור הזה גם יד ה'. נדמה שמאחורי כל מה שקורה, יד נסתרת מביאה את יהודה אל אישה כנענית, מביאה אותו לבחור לבניו אישה כתמר, ואחר כך מכשילה אותו עצמו בניסיון שאינו עומד בו.

קורה לפעמים בחיים שאנו נקלעים למצבים שאיננו עוד אדונים להם, והכופים עלינו מעשה הנוגד את השקפותינו. אחר כך אנו שואלים את עצמנו מדוע הנחנו לזה לקרות; היינו רוצים לחזור בנו, אבל מה שנעשה — נעשה.

ודווקא דרך הסיפור הזה, שאין מסתירים אותו, מוכנה מלכות ישראל.

לקח לשולחן

האם חזונו מצב שבו פעלנו נגד השקפותינו, כאילו נסחפנו? במבט לאחור, האם אנו רואים בו רק חטא, או גם ראשיתו של דבר אחר?

הצגה

שלה גדל, ועדיין אין נותנים אותו לתמר. היא מסירה את בגדי אלמנותה, מתכסה בצעיף ויושבת על דרך תמנה. משתתף תמה: האם המרירות אינה דווקא משתקת?

השאלה

האם המרירות הופכת את האדם בהכרח לסביל, או שהיא יכולה לדחוף אותו לפעולה?

התשובה

"כִּי רָאִתָּה כִּי גָדַל שְׁלָה וְהוּא לֹא נָתַן לָהּ לְאִשָּׁה" (בראשית לח, יד); אסתר: "וְכַאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי" (אסתר ד, טז).

תמר יודעת שהודחה הצידה, ואינה משלימה עם כך. יש בתמר הצד המר הזה — "מר" — הדוחף אותה למרד: היא אינה רוצה להיכנע לגורל. היא נעשתה חלק מן המשפחה הזאת ורוצה בכל מחיר להגשים את עצמה בתוכה, כפי שתעשה רות בעתיד.

המרירות, משיב הרב, היא שקיוו כל כך: הבטיחו לה דברים ואין נותנים לה אותם. ומשאין לה עוד מה להפסיד, היא בוחרת בדרך אחרת. כך אומרת אסתר: עד עכשיו נלקחתי בכפייה; עכשיו אני היא שאבוא אל המלך, גם במחיר גאוותי, כדי להציל את אחיי. זו "עבירה לשמה": עבירה הנעשית לשם מצווה גדולה.

משווים זאת לעקדה. השוואה טובה, אומר הרב, אלא שהעקדה הייתה ניסיון, ואברהם נעצר בו; כאן זו חוויה שנחותה עד תומה, ביוזמת האדם עצמו.

מסקנת הרב

המרירות היא שקיוו כל כך.

לקח לשולחן

כשהבטחה שניתנה לנו אינה מקוימת, האם אנו מתכנסים בעצמנו או פועלים? ועד היכן ראוי ללכת כדי לקבל את המגיע לנו?

הצגה

יהודה, העובר בדרך, אינו מכיר את כלתו מתחת לצעיף. הוא מבטיח לה גדי עזים; היא תובעת עירבון. והעירבון הזה אינו נבחר במקרה.

השאלה

מדוע מבקשת תמר דווקא את שלושת החפצים האלה?

התשובה

"חֲתָמָךְ וּפְתִילְךָ וּמִטְףֶּךָ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ" (בראשית לח, יח).

אנו בעולם שבו טרם ניתנה תורה, שבו טרם נקבעו דיני הנישואין. אישה שמצאה חן, אם הסכימה, נתנו לה את מה שביקשה, או שנשאו אותה לאישה.

תמר, לעומת זאת, מבקשת את שלוש התביעות שאישה רשאית לדרוש מבעלה לשם כבודה. המטה הוא הלחם: שיוון אותה. הפתיל הוא הבגד: שילביש אותה. החותם הוא הכבוד לאישיותה. אלה בדיוק שלושת התנאים שכל חתן מתחייב בהם עד היום.

מתחת לצעיף היא כבר תובעת את מה שאישה זכאית לדרוש: אתה תבטיח לי זאת.

לקח לשולחן

לזון, להלביש, לכבד: איזה מן השלושה נשכח בקלות הרבה ביותר במשפחה? ומה היה היום "חותם" שנותנים לאדם שמכבדים אותו?

הצגה

תמר, שנידונה לשריפה, אינה מלשינה על יהודה. היא שולחת את המשכונות שהשאיר אצלה ומודיעה לו: "הַכֶּר נָא לְמִי" החפצים האלה. יהודה השתמש באותן מילים לפני אביו, עם כתונת יוסף.

השאלה

מדוע תמר, המובלת אל המוקד, מעדיפה לסכן את חייה ולא לנקוב בשם אבי ילדיה?

התשובה

"הַכֶּר נָא" (בראשית לו, לב; לח, כה); "צִדְקָה מְמִנִּי" (בראשית לח, כו); סוטה י, ב.

האח שנהג בערמה כלפי אביו כשהציג לפניו את הבגד ואמר לו "הכר נא", עומד היום מול אישה שהתעטפה בבגד ואומרת לו גם היא: הכר נא. הוא יכול היה לשתוק. באים ואומרים לו שכלתו זנתה; אם לא רצה לתת לה את שלה, זו הייתה ההזדמנות הטובה ביותר להיפרד ממנה.

אבל תמר העדיפה שלא להכביד עליו ולומר רק: הנה החפצים שניתנו לי בעירבון, עליך להכיר. מכאן למדו חכמינו: "נוֹחַ לוֹ לְאָדָם שְׂפִיל עֲצָמוֹ לְחוּךְ כְּבֶשֶׂן הָאֵשׁ וְאֵל יִלְכִין פָּנֵי חֲבִירוֹ בְּרָפִים". ויהודה אומר זאת: צדקה ממני, ממני היא הרה, "כִּי עַל כֵּן לֹא נִתְּתִיהָ לְשֵׁלָה בְּנִי".

מסקנת הרב

היא לא רצתה להשפילו; היא רצתה שיישא באחריותו.

לקח לשולחן

לשתוק כדי לא להלבין פנים עולה יותר משנדמה. את מי, השנה, חסכנו מהשפלה כשאנו עצמנו משלמים את המחיר? ועל מה אנו עדיין מחכים שאחר יאמר: ממני הדבר?

הצגה

בלידה יוצאת יד, ואחר כך חזרת; הילד האחר פורץ החוצה, והראשון יוצא אחריו, חוט שני על ידו. קוראים להם פרץ, הפרצה, זרחה, זריחת השמש. והפעם אלה תאומים של ממש.

השאלה

מה מתחולל ביד הזאת היצאת וחזרת — ומדוע הפרצה קודמת לזריחה?

התשובה

בראשית לח, כו-ל; ואצל רבקה, "תומם" כתוב חסר אל"ף (בראשית כה, כד) — אחד צדיק ואחד רשע.

אצל רבקה "תומם" כתוב חסר: אלה תאומים שאינם תאומים, אחד צדיק ואחד רשע. כאן המילה מלאה, "תאומים": הם תאומים באמת, שניהם צדיקים. אלה שני זרמים, שני גואלים.

מפרץ ייצא דוד, שמניף את נשקו מול גלית, שמגשים את מלכות ישראל, משחרר את הארץ וכבר צופה את מקום המקדש — ורות תבוא אל בועז בנסיבות דומות כדי להביאו לעולם. פרץ הוא הפריצה: הוא אינו רוצה בניסיונות דיפלומטיים המתחדשים בלי סוף, שבהם עושים רק מה שאפשר תוך התחשבות במה שחושבים העמים. זרחה הוא זריחת היום: הבטחה שטרם התממשה אין מבססים בכוח בלבד; צריכה להיות הכרה בקרב העמים.

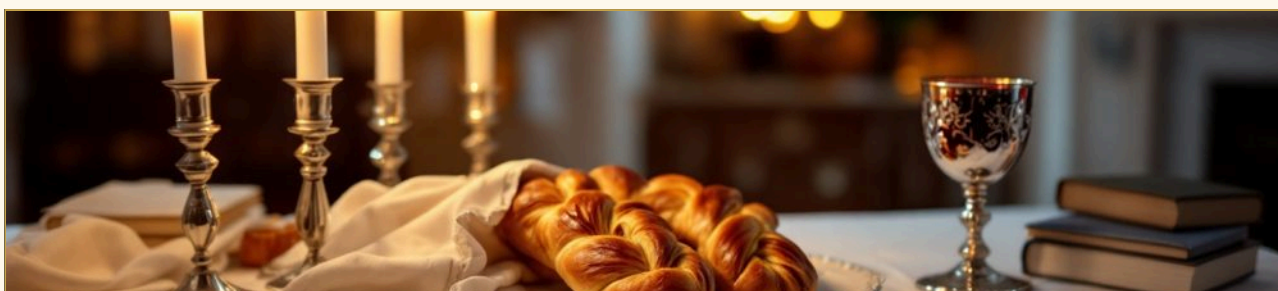
האחד מפקיד בידי ה' את הגאולה השלמה ומקבל שתבוא קמעא קמעא; האחר אומר שאין להמתין, שיש לפעול מהר. השניים מתעמתים כבר ביציאה מבטנה של תמר.

מסקנת הרב

הוא אינו רוצה ביד שנכנסת ויוצאת.

לקח לשולחן

יש הפורצים קדימה ויש הממתינים להכרה, וכל אחד מכנה את האחר פזיז או פחדן. מי מהם אנחנו? ובאיזה עניין, כרגע, אנו מושיטים יד בלי להעז לתת לה לצאת?

הצגה

שאלה אחרונה בשיעור: האם יש לשאוף לשלמות? הרב משיב באות. בספר תורה, אות קטועה פוסלת את הספר — חרץ מאחת, הקטועה בכוונה: הוי"ו של המילה "שלום", בברית שניתנה לפנחס.

השאלה

מודע האות היחידה בתורה שנקטעה בכוונה נמצאת דווקא במילה "שלום"?

התשובה

"הַנְּנִי נָתַן לֹא אֶת בְּרִיתִי שְׁלֹמִים" (במדבר כה, יב), בוי"ו קטיעה; "כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטֵא" (קהלת ז, כ).

פנחס נקט אלימות כדי לעצור מגפה שכבר גבתה עשרים וארבעה אלף קורבנות, כשהרג את זמרי יחד עם הנסיכה כזבי. וה' כורת עמו ברית שלום. אבל הוי"ו של השלום הזה קטועה, משום ששלום שהושג באלימות אינו רצוי.

נכון שאיננו חיים בעולם "שלם": השלמות אינה קיימת. אבל מה שעלינו להגשים הוא ה"שלום": שהפנימות תבוא לתמוך בתנועה אל השלמות. הוי"ו היא אות החיבור, האות הקושרת אות לאות, דבר לדבר, אדם לחברו.

לכן אומרים "שבת שלום": השבת מכנסת לחוכה את כל פגימויות השבוע ומגשימה את ההרמוניה של כל יסודות הבריאה. ואפילו הצדיק צריך להיות מודע לפגימותיו.

מסקנת הרב

השלמות אינה קיימת; מה שעלינו להגשים הוא השלום.

לקח לשולחן

מה הנחנו "לא שלם" השבוע, שהשבת יכולה לכנס? בביתנו, האם אנו מעדיפים שלום מושלם הכפוי עלינו, או שלום לא מושלם המשותף לכולנו?